

«CORPUS CHRISTIANORUM» *

Laetis auspiciis exoptatum *Corpus Christianorum* fasciculo, quem lectoribus enarraturi sumus, inchoatum nuntiare gaudemus. Igitur rei iam cedit spes vulgatissimae *Patrologiae* a Migne conditae nova eaque catholica Patrum et ecclesiasticorum scriptorum collectione sufficiens, quae textus ad novissima artis criticae inventa exactos praebet. Editorum autem curas atque labores tantummodo in textus critice restituendos conferri, primus ipse fasciculus luculenter testatur, in quo apparatus, si paucos fontes notatos excipias, totus in variis codicum editionumque lectionibus recensendis atque coniecturis proponendis vertitur. Commentarii vero, quibus tum Migne *Patrologia* tum editiones aliae abundant, omnino sunt omissi, quare superiores editiones adhuc utilitate non carent.

Liber, quem manu versamus, primus est fasciculus operum Tertulliani, in quo, post praefationem et bibliographiam «selectam», duo opuscula, scilicet *Ad Martyras* et *Ad Nationes*, alterum quidem E. Dekkers cura, alterum vero J. G. Ph. Borleffs, in novam lucem feliciter prodeunt. De singulis paucula quaedam, amore potius scientiae provehendae quam contentionis studio, adnotare liceat.

Praefatio praetereunda fere videtur, cum perfunctorie omnino (p. V-IX) subsidia litteraria recolantur quibus textus constituendus inniti oporteat, quinque scilicet corpora seu operum collectiones ante typos inventos vulgata, codices *Apologetici*, et criteria interna, praesertim quae «tertullianeitas» appellari consuevit. Dolendum fortassis tabulam omnium codicum deesse, cuius defectum nec tabula II nec «stemma codicum collectionis cluniacensis» (p. XXVII) explent, quod insuper stemma, licet Kroymanni auctoritati

* [E. DEKKERS, J. G. PH. BORLEFFS], *Quinti Septimi Florentis Tertulliani opera. Pars I: Opera catholica adversus Marcionem*, Turnholti, typographi Brepols editores pontificii, MCMLIII (= *Corpus Christianorum, Series Latina* I, 1).

— Interea editio Tertulliani completa est aliaque opera *Corpus Christianorum* ditarunt; huius autem recensiois auctor fasciculum tantum ad *Ephemerides Carmeliticam* missum perpendit. (*Nota Directionis*)

deferentes, unde quaque certum haud fatemur; codicum ergo enarrationem uberiorem apud *CSEL* legere cogimur. Laudandae autem sunt tabulae complicatae cum « testimonia » de Tertulliano in antiquis (s. III-VII) litteris christianis (tab. I^{a-c}) tum codices atque editiones ad tractatus singulos exhibentes (tab. II).

« Bibliographia selecta » ea recenset quae vel auctorem (« generalia; biographica ») vel scripta ipsa spectant, sive quod tempora (« chronologica ») sive quoad textum, ad quem ordine attinent editiones integrae cum suis versionibus, partiales cum suis itidem versionibus, dein litteraria (« indices verborum; codices, critica textus, latinitas; textus biblicus; fontes; imitationes; clausulae metricae »); quaestiones textuales excipiunt doctrinales (« doctrina et argumenta ») generalia ad omnia opera et particularia ad singulos tractatus; duplex appendix *Apologeticum* spectat.

Nonnulla in rebus introductorii minus placent, nempe latinitas et omissiones bibliographicae. Cum editor *CSEL* 69-70 tanti faciat, curam rationem recte nominum propriorum proferendi imitatus non est? Ita cum *CSEL* verba « Gorziensis, Magliabechanus, Napolitanus, Nouarensis » latine emendanda sunt « Gorciensis, Magliabechianus, Neapolitanus, Nouariensis ». Bibliographia autem « selecta » eo sensu accipi videtur, quod delectus quidam operum oblati sit prout editoris adiuncta tulerunt, quin omnia ut deteriora negligenterentur: alioquin haud intelligeretur cur, v. gr., nulla italica versio occurrat, cum et recentes sint et plane probandae, veluti *Apologetici* versio cura H. Tescari in notissima collectione *Corona Patrum Salesiana*, serie latina XIII, immo editiones criticae desint in ipso *CSEL* recensitae, v. gr. Sixti Colombo editio critica *Apologetici* in optimo *Corpore Paraviano* XLVI (*CSEL* 69 p. L).

De duabus editionibus, quas liber complectitur, diversimode, pro earum cuiusque indole iudicandum. Nec absonum putetur meminisse in hoc primum conspirasse *Corporis Christianorum* conditores, ut optimas quae extarent editiones simul componerent praetio et voluminum forma facile comparabiles, studiis fovendis hac via apte occurrendo; re autem vera novae editiones paratae sunt, ut has, quas enarramus, versanti perspicue patet. Libros enim *Ad Nationes* novis curis J. G. Ph. Borleffs adornavit, editionem suam a. 1929 Lugduni Batavorum in lucem emissam recudens; de hac altera nihil peculiare dicendum, praeter amplissimas de impigerrima opera in eam praestita laudes, cum et unicuique codex parisiensis Agobardinus perfectis artis subsidiis accuratissime excerptus sit, ipsis codicis lineis in editione servatis, ratione scribendi adamussim expressa atque, ubi necesse fuit, suppleta, quamvis pluries textus etiam critice contra codicem restitutus sit, coniecturis quoque in rem adhibitis, ita ut opti-

mus inter hucusque editos dicendus plane sit, quem ditissimus apparatus, evidens studii atque laboris testimonium, exornat.

Aliter vero de libello *Ad Martyras*, denuo nunc cura E. Dekkers vulgato, sentiendum. Plures enim praesto fuerunt codices (14 superstites recenset editor), omnes ad corpus cluniacense pertinentes, omnesque s. XV (cf. tabulam II n. 28); inter eos quinque selecti sunt quorum variae lectiones in apparatu referrentur, duorum quidem constanter, ceterorum vero frequenter; sex editiones accedunt, e quibus etiam codices praeter quinque commemoratos aliquoties adducuntur. Plura in hac editione carpenda videntur, quae paucis perstringere iuvat.

1) Textum restitutum optimum esse inter vulgatos ultro fatemur. Fontes ii solum notati sunt, qui citationem sapiunt; propterea p. 3, 7 allegare expediret p. 6, 10, quae allusionem ad evangelicum textum certam redderet.

2) Dolendum sane est non omnes codices adhibitos esse: neque enim selectos praetermissis praestare arbitramur, nec fidem editoris in duos selectiores omnino probamus, utique fatentis: « prae ceteris adhibuimus codices *N* et *X* quippe qui inter deteriores praestantiores sint » (p.2), cum mera apparatus inspectio contrarium evincat. Norunt profecto qui codicibus evolvendis operam impendunt, deterrimum etiam qui putetur codicem multiplicem utilitatem praebere: insuper, quandonam codex deterior vel deterrimus dicendus est? Immo fidenter liceat asserere et *N* codicibus nostri *ABCD* meliorem non esse et *X* certo deteriozem: unde lectiones quoque ad textum statuendum ineptas ex iisdem allatas esse valde miramur.

3) Ceterorum codicum fatetur editor (p. 2): « paucas tantum lectiones adnotauimus secundam Oehler et Bindley ». Revera huiusmodi testimonia nec adaequata nec pluries recta dicenda sunt. Imprimis lector monendus fuisset quibusnam codicibus usi sint Oehler et Bindley, ne has quoque editiones sibi comparare cogereetur; dein qua ratione ipsa testimonia allata sint, tam ab Oehler et Bindley ex codicibus utrum complete an solum passim, quam a Dekkers ex editoribus itidem: quae animadvertisse summi sane est momenti, cum, ut e nostro elucet apparatu, plures lectiones omnino notandae omissae sint. Nec apparatus undequaque perspicuus est: compendio « codd. » vel « cet.codd. » intelliguntur tantum codices a Dekkers adhibiti an etiam qui ab Oehler et Bindley? Quod probe distinguendum fuisset, cum codices illi quinque a Dekkers adamussim excussi putandi sint, secus ac ceteri.

4) Ex hucusque prolatis apparatus vitiiis scaterere planum est. Ex *N* et *X* etiam quae rectam scribendi rationem spectant studiose collecta videntur: cum autem hi codices ceteris pluris faciendi non

sint, supervacanea in hac editione sunt censenda, v.gr. p.3,17 « dyaboli » *N*, 6,36 « Rhomanorum » *X*, et *X* scriptio —*st*— loco —*sc*—, ceterum s. *XV* frequentissima, ita ut merito concludi debeat, eam specie esse *st*, re autem vera *sc*, v.gr. p. 3,22 « delitestat », p. 5,27 « stamma », loco « delitescat, scamma ». Consulto « in hac editione » posuimus, cum nihil sane supervacaneum dicendum sit in editione, quae omnes codices eorumque universa aequè expendat ad philologiam et textus historiam (recensiones, editiones) utillima. Insuper: nonne melius florentini codices p. 4,4 et 5,18 sua nota instructi commemorati fuissent? Studium quoque laborque legenti imponitur, ut quis sit ille *La Cerda* p. 5,18 in serie editorum p. 2 haud conspicuus inquirat. Neque prudenter codices ex editoribus tantum allegari exemplo sit p. 3,21 « codd. Vaticani Pamelii »: etenim *Vat. lat. 189* non solum « affectionibus » sed « de affectionibus » legit, quod multo propius accedit ad textum « defectionibus ». Utilitatem ceteros etiam codices conferenti satis apparatus nostrum putamus efferre, ubi pluries textus ab editore constitutus adstruitur (quod varia lectione absente semper auditur), vel plenius apparatus Dekkers illustratur, ut, v.gr., p. 4,23, in qua nostri codices non tantum formam « *frm* » praebent, sed explicite etiam « fratrem »; vel p. 7,35 loco ineptae vocis « reformaueribus » rectius « reformauerimus » aut « reformaueris » legunt.

5) Leves oscitantias hic illic occurrentes facili negotio et lectores animadvertent et editores in futuris editionibus emendabunt, v. gr.: apud Dekkers p. 5 in apparatu lineis postremis loco « 17 » et « 18 » legendum est « 27 » et « 28 »; p. 7 in apparatu l. 12 emendanda est in l. 11; vel apud Borleffs p. 11,9 in textu vox « uociferamini » littera inversa inchoatur.

6) Nihil tandem de orthographia esset notandum, nisi usus litterae *u* etiam pro consonante aliquid profiteri cogeret. Cum finis *Corpori Christianorum* praestitutus non sit mera textuum editio studiis philologicis provehendis, melius distinctio phonetica inter consonantem *v* et vocalem *u* etiam scripto servanda videtur. Alioquin etiam in ceteris scriptio historica alicuius aetatis statuenda et sancte retinenda esset. Ita, v. gr., quoad assimilationes definiendum esset, utrum semper et ubique sint scribendae, sive perfectae (« adlatus/allatus ») sive partiales, missis iis quae particulas separandas coniungendasve spectant. Utcumque, certum est rationem scribendi apud Dekkers et Borleffs satis differre, cum Borleffs codici Agobardino inhaereat (p. 11,8 « adolescentem »/p. 36,4 « adolescentem »; 36, 15 « inpellit »; 36, 20 « delitiscientium », etc.).

Igitur haud supervacaneum putavimus varias lectiones e quatuor codicibus vaticanis huc proferre in exemplum editionis Dekkers supplendae, his quae sequuntur principiis. Codices sua quisque nota distincti sunt, nempe: *Vat. lat. 189* = *A. Vat. lat. 190* = *B. Vat. lat.*

191 = C. Urb. lat. 64 = D; quibus signa superius suffixa exprimunt: * scriptionem primam,¹ emendationem eadem manu, ^c emendationem manu cui pressius determinandae haud studuimus. Compendia haec sunt: *corr* correxit, *inv* (ordinem) invertit, *om* omisit, *praec* praecedit, *praem* praemisit. Non omnia quae potuissent afferri adnotata sunt: sententiarum distinctio fere semper praetermissa est; item varia scriptio, praeterquam aliquoties propter apparatus Dekkers vel exempli causa. Singulae voces textus, quibus varia lectio est apposita, puncto separantur, unius vocis autem variae lectiones comate, post codicis vero notam intra parentheses levior variatio lectionis codice confirmata.

Ante apparatus ipsum libet paginas et lineas editionis summam recensere, ad quas novae omnino nostrorum codicum lectiones referuntur, quo facilius inveniri et perpendi queant:

p. 3, *incipit*. 7. 8. 13-17. 19. 21. 25. 26.

p. 4, 1s. 2. 5. 6. 10-12. 14. 18. 22. 23. 26. 32.

p. 5, 2-4. 11. 14. 16. 17s. 20. 23. 24. 27. 28.

p. 6, 1. 3. 4. 10s. 14. 25. 26. 29. 30. 33.

p. 7, 2. 6. 7. 11. 12. 15. 22. 23. 27. 28. 32. 34. 35. 37.

p. 8, 2-4. 19. *explicit*.

p. 3. — 1 Ad Martyras] Q. Septimi Florentis Tertulliani liber ad Martyrias incipit infeliciter A. Item eiusdem Q. Septimii Florentis Tertulliani liber ad Martyrias incipit feliciter B. Item eiusdem Tertulliani liber ad Martyrias [Martiras C] incipit feliciter CD. 3 uobis] nobis C. singuli] singula ABCD. 4 opibus] operibus ABCD. 7 quod] quid C. 8 infirmus] infirmus C, infirmum D. 10 idiotae] idiote BC. superuacui] supervacue BCD, superuacue A. 13 uobiscum] *add* que B, nobiscum C, nobiscumque D. 14 carcerem] *praem* in D. introisset] introiisset B. nec] ne AD, ut B. 15 ut] om BCD. 16 et] om ABCD. uos] nos BC. 17 diaboli] diabuli CD. 18 etiam] & iam A (*quod et etiam et et iam legi potest*). 19 conculcaueratis] conculcaueritis D. 20 odiis] edijs A. 21 defectionibus] de affectionibus A. Fugiat] *praem* et BCD. 25 est] om BCD, cum A. 26 quidam] quidem BCD. 29 praestare] *prare* C. 31 uestri] nostri ABCD (nri AC).

p. 4. — 1s quanto.. mundo] om. D. 2 consternet] consternat C. 5 praecordia] preordia D. 6 catenas] cathenas ABCD. induit] imbuit ABCD. 10 uos] nos C (*sed in linea praec. est v, seu vos inchoatum*) D. de carcere] bis scriptum D. 11 custodiarium] custodiarum A. translatos] tralatos BCD. 12 estis] est B. ipsi; habet] .Ipsi habent ABCD 14 expectatur] *add* de iudicibus ABCD. de iudicibus ipsis] *inv* ipsis de iudicibus D. 18 gaudia] gaudio A. 19 maiora] a² *corr* C. 22 amittit] admittit ABCD. et quae] & que A^o, postea & partim deletum videtur ad formandum eque A^o. 22s Immo... amittit] om D. 23 amittit] admittit ABC. agapen fratrum] age per fratrem D B (age per fratrem) C (age per fratrem) A^o (age per fr̄m *potius* fratrum quam fratrem exigere videtur). 26 ipsa] om B. 30 et] om B (*codex legit* 30s: Jam à persecutione hoc praestat...). 31 praestat] *prat* C. eremus] heremus A (heremus) BD. 32 frequentius om D.

p. 5. — 2 nomen] *om* B, non C(no) D. 3 spiritui] spiritu AD. vagare] vacare AC. spiritu] spiritus ABCD. spatia] spaciare C. 4 spiritu] spiritus ABCD. longas] longam BC. 5s quotiens.. totiens] quociens... totiens D (*in exemplum variae scriptionis allatum*). 7 animus¹] manus ABCD. 8 uelit transfert] *post t uerbi uelit sequitur rasura in qua scriptum est tran uerbi sequentis* A. 9 thesaurus] thezaurus A. nostrum] B¹ ex B^o uestrum (B¹ et B^o eadem manu), uestrum C (B^o). 10 thesaurum] thezaurum C. 11 Cristianis] christianus A (*sed prob. u in i emendavit A^o, cum super u punctulus flavescens perspiciatur*), christianus B. 13 respondimus] respondemus ABCD. 14 cubiculo] cubilo D (*estne supplendum cubi<cu>lo an corrigendum cubili?*). 16 labore] labor est ABCD. incommodis] in commodis D. 17s aliter iungunt codd. v.g. D, quocum fere conueniunt ceteri: .Pati iam ediscunt in armis. deambulando campum. decurrendo fossam. moliendo testudinem. desiccando desudando... 18 moliendo] molliendo A. densando] desiccando desudando ABCD. 20 sole] e corr. C^o, ille D. gelum] caelum BC (caelum) A (caelum) D^c (cael in rasura). 21 benedicti] benedictae B C (benedicte) D (benedicte). 22 uirtutum] uirtutem ABCD (*insuper CD cum sequenti iungunt*). 23 deputate] deputate B. subituri] subiturae B ACD (subiture ACD). agonothetes] agonithetis ABCD 24 xystarches] xystarces BCD, sistarces A. 25 brabium] brauium ABCD. politia] policia A. 27 uos] nos CD. unxit] iunxit C, uinxit BD. scamna] scampna BCD. produxit] perduxit B (perduxit) CD. 28 ante] autem A. tractationem] B^c ex retractationem B^o (*punctis re suppositis*).

p. 6. — 1 strictiorem] districtiorem A. 3 laetioribus] lectoribus BC. 4 in] *om* D. 6 Nos... consecuturi] *cum praecedentibus iungit* A. consecuturi] consequuturi CD. 7 interpretamur] interpretemur A. 10s Scimus... promptus] *om* B. 11 nobis] uobis ABD. 14 seruiat] seruit A. spiritui] spiritum A. 15 ipsa] ipsam ABCD. 16 de²] *om* ABCD. 17 de] *om* ACD. forsitan] forsitan D. 19 summam] sumam A (*signum reduplicationis omissum*). 20s acerba licet] acerba. Licet ABC. 25 est] *add* et BCD. 26 passa] *add* est ABC. adegit] agebit ABC, agebat D, 27 Mucius] Mutius B. dexteram suam] manum suam dexteram A, m. s. dextram BCD. 28 Nec] *om* ABCD. 29 philosophi] filij Sophi A. bubulo] bubalo ABCD. 30 excussit] exussit BD. Empedocles] est pedocles BCD, pedocles A^o, *inter lineas praem em* (= empedocles) A^c. in] *om* BCD. Aetnaei] etnei B, ethei A. 31 desiliuit] dissiliuit ABCD. immisit] emisit ABCD. 32 Dido ne] Didon cum ABCD. 33 Asdrubalis] ascrubalis A^o, *dein d ex c* (= asdrubalis) A^o (*idem uidetur ac in l. 30*), asatrubalis C. 34 Carthagine] a² ex e C¹. ne] *om* ABCD.

p. 7. — 1 compensari] coponsari A^o, *dein c² corr in e A^c (cf. p. 6, 33)*. 2 noluisset] uoluisset A^oBCD, ualuisset A^c, (a ex o). 4s aspides... horridiores] horridiores aspides serpentes tauro uel urso ABCD. 6 tantus] tanti BCD, tantis A^c (*ex tantiss A^o*). 7 quantus] A^o (*punctum est suppositum i, u inter lineas scriptum*), quanti BCD, quantis A^o. est²] *om* ABCD. Itaque] Ita quod A. 10 comestam] commestam AB. 11 in se sciret] se sciret in AC, *om* in B, *om* se D. perseueraret] perseueraret ABD. 11s Nam quod] Namque B CD (*nanque CD*). 12 Lacedaemonas] lacedaemonias D. 13 διαμαστιγως] diammasticosis ABCD. id est] idem AC. 14 quique] *praec deleta abbreviatio pro quoque* D. aduolentes] adulescentes D. 15 adhortantibus] adhortationibus B. 16 deputatur] deputabitur ABCD. 18 animae] animi ABD. 21 passio-

nes] *scriptum panes cum parvulo o super a* (o A^c ?). consecutionem] consequu-
tionem D. 22 Si] *om ABCD*. margaritum] margaritarium D. 23 habet]
habeat ABC. 27 quidam] quidem D. animi] *om D*. quot] quod ABCD.
otiosos] otiosa BCD (ociosa). 28 gladium] gla *corr in rasura C*. Certe]
e¹ *ex a B^c*. affectatione] affectione ABD. 32 taureas] caueas BCD. 34
nos] uos ABCD. exhortandos] h *corr ex o B¹*. illo] illa D. die] *add ad ABCD*.
35 reformidauerimus] reformauerimus BCD, reformaueris A. pati pro ueri-
tate] *inv pro v. pati A*. 37 Sed] Si ABCD.

p. 8. — 2 consueuerunt] consuerunt ACD. 3 ferae] uere D. 4 caueis]
caneis C, canes D (*super n sunt tria puncta*). 9 inopinatos] inopinantes D.
11 eum] cum BC. — Explicit liber ad Martyrias faeliciter D C (... martirias
fe.), Liber .Q. Septimi Florentis Tertulliani ad Martyrias explicit feliciter A.